

Rerum novarum – üzenet a jelen társadalmának

1. Hogyan tekintsünk ma a *Rerum novarum*ra?

„Hisz korszakok váltják ugyan egymást, a történelemben azonban mégis vannak csodálatos hasonlóságok, mert hiszen azt az isteni gondviselés irányítja, s az események sorát, folyamatát azon cél felé vezeti és hajtja, amit már az ember teremtésekor kiszabott” (XIII. Leó pápa 2005: 43).

XIII. Leó pápa fenti üzenetének figyelembevételével a *Rerum novarum* kezdetű enciklika születésének 130. évfordulóján érdemes alaposan körüljárni azt a kérdést, hogy vajon ennyi év elteltével is aktuálisak-e a az enciklikában megfogalmazott gondolatok, intések, javaslatok, elemzések, vagy már elavultnak, csupán szép emléknek tekintsük a dokumentumot. Ebben a tanulmányban, főleg a gazdaság és a társadalom problémáinak, kihívásainak szempontjából, összehasonlítom korunk és a pápa korának jelenségeit, s a végén megállapítom, mennyire helytálló XIII. Leónak a fenti idézetben olvasható meglátása a történelmi korszakokról és az isteni gondviselésről.

A *Rerum novarum* az Egyház társadalmi tanításának első darabja. Ez a tanítás, amelynek – 12 enciklikát követően – az utolsó dokumentuma Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája, úgy épül fel, hogy az egyházfők saját koruk társadalmi, gazdasági és politikai helyzetét elemezve vonnak le következtetéseket, tesznek ajánlásokat, fogalmaznak meg üzeneteket kortársaik és a következő nemzedékek számára. A 13 enciklika ugyanakkor felfűzhető egy egységes üzenetsorra is, tudniillik szerzőik azonos alapértékeket jelölnek meg: az *emberi méltóság, igazságosság, szolidaritás, szubszidiaritás és közjó* kategóriáit, amelyek – ajánlásuk szerint – át kell hogy járják a különböző történelmi korszakok társadalmi, gazdasági és politikai életét. A *Rerum novarum* sem kivétel ez alól: XIII. Leó pápa ebben a szolidaritásra, az igazságosságra és a közjóra helyezi a hangsúlyt.

¹ Adjunktus, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

Az Egyház társadalmi tanítása is, mint minden egyházi tanítás, több forrásból, források egymásutáni sorozatából táplálkozik, s táplál maga után további tanításokat, így alkotva meg egy egységes logikai füzért, amire a különböző korok hívői és jószándékú emberei támaszkodhatnak. (A pápai enciklikák ajánlásai tudniillik azzal kezdődnek, hogy a pápa ajánlja a jelen enciklikáját minden, az egyházhoz tartozó hívőnek, és minden jószándékú embernek.) Az Egyház társadalmi tanítását tápláló legelső forrás egészen Arisztotelészig nyúlik vissza. A görög tudós és filozófus ugyanis *Politika* című művében és a *Nikomakhoszi Etikában* is lefekteti az emberi együttélés, a gazdasági és politikai élet emberközpontú alapjait, és olyan alapvetéseket fogalmaz meg, amelyekre a katolikus teológia, a perszonalizmus, az Egyház társadalmi tanításának logikája, s később az alternatív gazdasági irányzatok közül az ún. Emberközpontú gazdaság tanítása, de még az ökológiai közgazdaságtan egyes megállapításai is támaszkodnak. Arisztotelész filozófiáját, társadalmi, gazdasági tanítását a középkor kezdetén Aquinói Szent Tamás veszi alapul s fejleszti tovább. A *Summa Theologiae* című többkötetes írásának I-II. és II-II. részében találhatunk egyházi tanítást társadalomról, emberi kapcsolatokról, s magáról a gazdaság jelenségeiről is.² A középkorban és az újkor kezdetén felbukkannak azok a teológusok, filozófusok, tudósok is, akik a teológiai kérdések mellett társadalommal, gazdasággal is foglalkoznak, mint Sienai Szent Bernardin a ferences rendből, Firenzei Szent Antonin a domonkos rendből a 18. században, Antonio Genovesi, a Nápolyi Egyetem tanszékvezető tanára, katolikus pap és közgazdász a 18. századból, aki Adam Smithnek, a közgazdaságtan atyjának mondott gondolkodó kortársa, és lefekteti a civil gazdaság gazdasági rendszerének alapjait, a későbbi alternatív emberközpontú gazdaság alapelveit. El is érkeztünk a *Rerum novarum* korszakához, a 19. századhoz, amelyben az enciklika konkrétan olyan gazdasági, társadalmi témákat, illetve konfliktusokat feszeget, amelyeket az előbb leírt tudósok által fémjelzett gondolatok, elvek alapján lehetséges megoldani. Látjuk tehát a gondviselés sodrását az elvek alakulásában a történelmi korszakok során, s tovább vizsgálva ezt a vonalat az Egyház társadalmi tanításának mentén, megláthatjuk, hogy ez a sodrás a *Rerum novarum* után is tovább folytatódik. Leó pápa írása forrásként táplálja a többi enciklikát és az időrendben későbbi gazdasági, társadalmi, politikai élet aktív és tudós résztvevőinek tevékenységét, munkáit, nemcsak a későbbi pápákat, hanem tanítókat, politikusokat, gazdasági szakembereket egyaránt. Csak néhány nevet, szervezetet említünk itt, a teljesség

² Lásd: kamat, profit, pénz stb. elemzése a *Summa Theologiae* II-II. részében.

igénye nélkül, ahol nyilvánvalóan felismerhető a *Rerum novarum* tanítása. Szent II. János Pál pápa, aki számos írásművével gazdagítja az Egyház társadalmi tanítását és folytatja Leó pápa művét, vagy Ferenc pápa, aki a jelenkor problémáinak beható elemzésével láthatóan támaszkodik az Egyház társadalmi tanításának alapértékeire s a *Rerum novarum* gondolatvilágára, Jacques Maritain, a tomista gondolkodás jeles jelenkori képviselője, Amitai Etzioni, John F. Kavanaugh, Muzsly István, Stefano Zamagni, Helen J. Alford közgazdászok, teológusok, s még hosszasan sorolhatnánk szerzőket, tudósokat, tanítókat, akik az arisztotelészi, Szent Tamás-i elvek, s így a *Rerum novarum* talaján állnak. Végül említünk meg néhány intézményt, közösséget, ahol az Egyház társadalmi tanítására támaszkodva oktatják vagy gyakorolják a gazdasági, társadalmi élet kívánatos módját. Ezek közül néhány: a Pápai Szent Tamás Egyetem, Róma (Angelicum); a University of Saint Thomas, USA; a Sophia University, Lopiano; az Uniapac vállalkozói nemzetközi szervezet; s a keresztény vállalkozói hálózat Magyarországon; a Focoláre közösség gazdasági szervezete: a Közösségi Gazdaság.

A továbbiakban rámutatok, hogy nincs új a nap alatt: ma is sok olyan jelenséget figyelhetünk meg mind a gazdaság, mind a társadalom területén, amely megvolt a *Rerum novarum* idején is, de napjainkban jóval intenzívebben jelentkezik. XIII. Leó pápa nemcsak elemzi ezeket, hanem megoldást is kínál rájuk, amely számunkra is útmutató lehet.

1.1. A társadalmi egyenlőtlenség akkor és ma

A *Rerum novarum* első pontja így kezdődik: „A gazdagság felhalmozódása a kisebbség kezében és a többség elszegényedése” (XIII. Leó pápa 2005: 1). A pápa még nem ad pontos arányszámot, de a kisebbség-többség arány jelzi az égbekiáltó igazságtalanság meglétét mind a fizetések, vagyon, életmód tekintetében a gazdagok, vagyis irányítók és a szegények, vagyis irányítottak között. Ma már tudjuk ezt az arányt. Az akkori dúsgazdag kisebbség ma az összetársadalom 1%-ára zsugorodott, ugyanakkor vagyona a Föld összvagyonának 90%-ára rúg. A Földünket jórészt irányító dúsgazdagok számát mintegy 1800 főre becsülik, míg a napi kétdolláros jövedelem alatt élő szegények 3,5 milliárdos sokaságot tesznek ki. David C. Korten szerint pezsgőspohár társadalomban élünk, melynek kelyhét a gazdagok vagyona alkotja, a földi vagyon 90%-a, karcsú szárán pedig, a maradék 10%-nyi vagyonon, a Föld lakóinak 90%-a osztozik (KORTEN 1996: 130). Korten az 1990-es években még 20-80-as társadalomról

beszélt, azóta az olló még jobban kinyílt. Ma már nemcsak a tőkések és munkavállalók viszonyáról van szó, mint a *Rerum novarum*-ban, hanem sokkal inkább a vagyonok, befolyási szférák, érdekalapú fűziók, gazdasági konglomerátumok, politikai érdekszövetségek hatalmi harcáról és szövetségéről, és az általuk gazdasági, politikai, informatikai eszközökkel befolyásolt „szegények” viszonyáról. Manapság a „szegény” fogalma nemcsak az anyagilag szűkösen élők, nincstelenek, nélkülözők táborát jelenti, hanem azokat az embereket is, akik mentálisan, lelkiileg, immateriális síkon vannak kizsákmányolva.

Leó pápa az akkori szegény-gazdag problémát a tőkések és munkavállalók viszonyának szabályozásával javasolja orvosolni, az igazságosság, méltányosság, jogok-kötelességek meghatározása, az erkölcsi alap megtemetése alapján.³ „A legszegényebb sorsú embereken sürgősen és alkalmas módon segíteni kell... telhetetlen uzsora, nyereségvágy, embertelenség” nyert teret (uo.). A pápa hasonló fogalmakat ír le, mint jelenkorunk jelenségei, s megoldásukra is olyan javaslatokat ad, amelyeket az Egyház társadalmi tanításának enciklikái tovább is visznek. XVI. Benedek pápa a *Caritas in veritate* 2009-es enciklikájában a globalizáció negatív hatásainak megszüntetésére kínál hasonló gondolatokat: az emberi méltóság, az igazságosság, a szolidaritás, a szubszidiaritás, a közjó alapértékeire állított társadalmakat és globális rendet követel (XVI. Benedek pápa 2009).

A *Rerum novarum* szellemében, az Egyház társadalmi tanításának alapértékeire építve munkálkodik ma számos egyházi és civil szereplő, mint Ferenc pápa, Benedek pápa vagy Nobel-díjas közgazdászok, például Joseph Stiglitz, Elinor Ostrom, akik inkább szellemiségében, mint konkrét vallási értékeiben mutatnak hasonlóságot munkáikban az egyházi tanítással. Korunkban sok emberközpontú szemléletben működő tudóst, gondolkodót találunk, úgymint Stefano Zamagni, Luigino Bruni, Antonio Argandoña, Juan Antonio Pérez López, Helen J. Alford, Herman Daly, Robert H. Frank, Tim Jackson, Muzslay István, Amartya Sen, Polányi Károly és Scitovsky Tibor közgazdászok; Jacques Maritain, Ralph McInerny, Alasdair MacIntyre, David S. Oderberg, Servais Pinckaers és Weissmahr Béla SJ filozófusok; Richard M. Ryan, Edward L. Deci, Tim Kasser, Kopp Mária, Carl R. Rogers és Abraham H. Maslow pszichológusok vagy Tringer László pszichiáter. Ők a saját tudományterületükön abban a gondolatvilágban, logikában munkálkodnak, amit a *Rerum novarum* megalapozott, és ők fejlesztik tovább azt, korunkra adaptálva. Rajtuk kívül még számos nevet fel lehetne sorolni.

³ Vö. XIII. Leó pápa 2005: 1.

1.2. A magántulajdon kérdése akkor és ma

A magántulajdon kérdése az idők során nemcsak számos elméleti szakembert, de politikusokat, kormányokat is foglalkoztatott. Gondoljunk csak Marx Károlyra és Engels Frigyesre, ők már a *Kommunista kiáltványban*, 1848-ban lefektették, hogy a kizsákmányolás megoldása a tőkések magántulajdonának eliminálása, és a társadalmi köztulajdon létrehozása lehet. A magántulajdont, mint a munkások kizsákmányolásának legfőbb eszközét, elítélték, károsnak, kártékonynak mondták. Európa középső és keleti részében végig is éltünk egy fél évszázadot magántulajdon nélkül, a Kommunista Párt irányításával, tervutasításos rendszerben, a proletárdiktatúra szellemében. Ez a felfogás a magántulajdonról gyökeresen megfordult a rendszerváltás után, azt lehetne mondani, hogy a „a ló túlsó oldalára estünk”, s jött létre a magántulajdon óriási mértékű koncentrálódása nyomán az előző fejezetben leírt 1-90-es társadalom.

Mit mond akkor az Egyház társadalmi tanítása, mit mond a *Rerum novarum* tehát a magántulajdonról, ami megnyugtató, emberközpontú megoldást adna mind a 19. század mind a jelenkor ilyen jellegű problémájára?

A kérdés elemzéséhez Aquinói Szent Tamásig menjünk vissza. Ő úgy jellemzi a magántulajdont, mint „természetadta jogot”, s az alamizsna adásával kapcsolatban beszél róla (Aquinói Szent Tamás, 2014, S.Th. q.32., a.5.). A magántulajdonnal való bánás hozzá tartozik az emberi természethez, s az az ember jogos birtoka. XIII. Leó pápa ezt írja: „az embernek természetadta joga, hogy magántulajdonban, sajátjaként birtokoljon dolgokat” (XIII. Leó pápa 2005: 5). Leó pápa tehát átveszi Aquinói Szent Tamás gondolatát és a maga korára is érvényesnek tartja. A további leírásból észrevehetjük, hogy a magántulajdonról szóló egyházi tanítás egyetemes, minden korra érvényes elv. Ugyanis az ember nagyobb kedvvel dolgozik, ha a saját munkadarabját munkálja meg, a megmunkált magántulajdon hordozza az ember személyiségjegyeit, sajátjaként bírja. Így nagyobb lesz a munkakedve is. A Tízparancsolat utolsó parancsolatában is a magántulajdon védelméről rendelkezik a Teremtő Isten.

A magántulajdonnak van azonban egy sajátos, a keresztény mentalitásra utaló jegye is, s ez a „a javak egyetemes rendeltetésének elve”. Muzslay István *Gazdaság és erkölcs* című könyvében így ír a magántulajdonról: miután a tulajdonos kielégítette saját valós szükségleteit, családjá szükségleteit, esetleges vállalkozása szükségleteit, majd tudott tisztos tartalékot képezni, s még mindig

maradt vagyoni része, a felesleg a közösséget illeti (MUZSLAY 1995).⁴ Tehát vagyonának egy része, a *felesleg* közösségi célokra, a közjó táplálására van rendelve. Ezt példázzák az alamizsna, adomány, de akár a személyi jövedelemadó vagy közterhek kategóriái is. Így, vagyonával (is) részt tud venni az állampolgár a közösségi ügyekben, vagy a tulajdonos a társadalmi környezetének jobbításában. Jó példa a javak egyetemes rendeltetésének elve megvalósulására Boldog Batthyány-Strattmann László herceg élete, aki szemorvos volt, s nagy vagyonával a közösséget szolgálta kórházépítésekkel, szegény betegeknek ingyenes gyógyításával, számos adományával.

Érdemes a 21. századból megemlíteni a *feltétel nélküli alapjövedelem (FNA)* fogalmát, amely minden egyes állampolgár (tehát gazdag és szegény egyaránt) részére bizonyos összeget juttatna állami forrásból, ami munka nélkül szerzett jövedelem lenne. Ez az igazságosság elve ellen szól, hiszen nem a jövedelmi olló szűkítéséről, hanem munka nélküli jövedelemről beszél. Az Egyház társadalmi tanítása a jövedelemszerzés jogos forrásául a munkát jelöli meg.⁵ Ferenc pápa is beszél *egyetemes alapjövedelemről*, amit az egyes államok biztosíthatnának, de ennek folyósítását a pápa a szegények javára gondolja.

2. Az ember a középpontban akkor és ma – emberközpontú gazdaság

Többször említettük az *emberközpontú gazdaság* fogalmát mint egy mai alternatív gazdasági irányzat megjelölését. Az emberközpontúság a társadalomban és a gazdaságban azonban régebbi, szintén Arisztotelészig visszanyúló eszme. Arisztotelész egy olyan gazdasági rendszert értett alatta, melynek alanyai az erényes, erkölcsös emberek, egymással az „erkölcsi barátság” (ARISZTOTELESZ 1997: 1158a8) kapcsolatában élve, akik használati értéket hoznak létre a közösség és az egyén, vagyis egymás javára. Ezt hívja ő „oikonomiának”, ütköztetve a „krematiztika” (Arisztotelész 1994) jelenségével, amely a haszonelvű, profitmaximalizálás célú, pénzközpontú gazdálkodás megjelölése. Antonio Genovesi a *Civil gazdaság* megfogalmazásakor a 18. században továbbviszi Arisztotelész gondolatait, szerinte is a gazdaság erkölcsi alapokon nyugszik, az erkölcsös, erényes emberek gazdálkodásán, amelynek legfőbb célja az ún. „köz-jóllét” (GENOVESI 2016). Ez nem más, mint a közjó (később kifejtendő) megvalósítása.

⁴ Erről ír Aquinói Szent Tamás is a fent említett részben, a felebarátra vonatkoztatva.

⁵ Vö. II. János Pál pápa 2005.

A köz-jóllét az emberi boldogságot jelöli (angolul a „public happiness” kifejezés használatos), tehát a gazdálkodás, emberközpontú felfogásban, az ember boldogságát szolgáló eszköz. A civil gazdaságban nincs antagonisztikus ellentét a tőke és a munka között, tőkés és munkás, vállalkozó és alkalmazott békében, együttműködve dolgozik egymás mellett, a kölcsönösségi kapcsolatot megvalósítva.

A *Rerum novarum* így fogalmazza meg az emberközpontú gazdaság ismérveit: a különböző emberek, különböző funkciók kiegészítik egymást, harmónia, egyetértés van, „sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg... Az osztályharc nem szükségszerű” (XIII. Leó pápa 2005: 15). „A vallás parancsai alkalmasak a szegények és gazdagok megbékítésére” (XIII. Leó pápa 2005: 16), „hogy a két osztályt barátságban és szeretetben egyesítse” (XIII. Leó pápa 2005: 18). Méltányos munkabért! „A szegények vagyona minél kisebb, annál szentebb” (XIII. Leó pápa 2005: 17). Mindkét osztályra nézve: „nem fontos, hogy bővelkedik vagy szűkölködik, csak az, hogy a javakkal miképpen él” (XIII. Leó pápa 2005: 18). Vagyis a lényeg az anyagi javakhoz való ragaszkodásban vagy a tőlük való szabadságban rejlik. A *Rerum novarum* ír a *javak egyetemes rendeltetésének elvéről* is: a javak közösségi vonása: megosztás, adakozás, alimizsna a *feleslegből*. A gazdálkodás és munka célja, egyrészt a magam tökéletesítése, másrészt az isteni gondviselés szolgálata (XIII. Leó pápa 2005: 19). „Nagyobb boldogság adni, mint kapni” (XIII. Leó pápa 2005: 19). „[A] valódi emberi méltóságot és előkelőséget az erkölcs, azaz az erényesség adja meg [...], amelyet [...] gazdagok és a szegények egyformán szerezhetnek meg [...]. Mindezek ismeretében könnyen alábbhagy a gazdagok kevélysége, a szegények megtiport öntudata pedig megerősödik, s az egyik bőkezűségre, a másik mérsékletre hajlik.” (XIII. Leó pápa 2005: 20). Barátság, sőt, testvéri szeretet fogja összekapcsolni őket, testvéri közösségben (XIII. Leó pápa 2005: 21).

Akkor, a *Rerum novarum* és az azt követő *Quadragesimo anno* 1931-es enciklika idején a *hivatásrendek* életrehívása és a mozgalom pápai támogatása támasztja alá az emberközpontúságnak fentebb idézett jellemzőit és lehetséges megvalósulását. Ma, a 20–21. század közgazdaságtanában pedig a *szolgáló vezetés* (*servant leadership*) fogalma, és a „teamalapú” vállalatok léte, valamint a *szubszidiaritás* széles körű, Az Európai Unió alapjogi chartájában is használt vezetési-szervezési, szeretetalapú hatalomgyakorlási elve utal a *Rerum novarumra* és az emberközpontúságra.

Az embert és emberi kapcsolatokat a középpontba helyező gazdasági tanítás fontosságát jól fémjelzi az Antonio Genovesi által írt alábbi idézet:

„Még a luxus és rossz szokások által megrontott emberek között sincs olyan családfe vagy bárki, aki ne érezne belső örömet, amikor jót tesz másokkal, amikor másokat boldoggá tesz. Jellemző az emberre, hogy nem tud örülni a jónak anélkül, hogy megosztaná azt mással. Van, aki azt mondja, hogy önszeretetünk és büszkeségünk késztet arra, hogy a boldogságunkat megmutassuk másoknak. Nem értek egyet ezzel, számomra úgy tűnik, hogy belső szükségletünk, hogy megosszuk egymással boldogságunkat” (GENOVESI 2016: I,16.ch. 2. láb.).

XIII. Leó pápa pedig idézi az Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott természet törvényt (Aquinói Szent Tamás 2008: I-II, q. 94, a. 2), amely szerint az ember egyik alapvető hajlama a társadalomban való élet, vagyis ahogy az egyházfő írja: „az emberek természettől fogva társaslények” (XIII. Leó pápa 2005: 38). Ez a párhuzam is alátámasztja az Egyház társadalmi tanításának koherenciáját, egységességét.

2.1. Az emberközpontú gazdaság alapvonásai

Az Egyház társadalmi tanítása a perszonalizmus talaján áll. A keresztény és emellett az agnosztikus területen is megmutatkozó filozófiai irányzat a 19–20. században, az akkori elidegenedéssel jellemezhető, kizsákmányoló, háborúkkal tarkított társadalmi, gazdasági életre reagálva az *emberi kapcsolatokat* állítja középpontjába, és a természet törvényből indul ki, az ember társas lénybeli alaphajlamával. Az ember a másik emberrel való kapcsolatában képes csak kiteljesedni. A perszonalizmus egyik fő alakja Martin Buber, az *ÉN és TE* című könyvével,⁶ amelyben költői eszközökkel megfogalmazza az emberi kapcsolatok mibenlétét (BUBER 1994). Kétféle kapcsolati módot ír le: az ÉN-AZ és az ÉN-TE emberi viszonyt. Az ÉN-AZ kapcsolat olyan embereket jellemez, akik a másik embert eszközül használják saját szubjektív céljaik kielégítésére, mintegy tárgyiasítva az embert, s a két fél között alá-fölé rendeltségi viszony van. Ilyen az utilitarista alapú gazdaság kapcsolatrendszere, amelyben az egyéni, szubjektív érdekérvényesítés, az egyéni és szervezeti haszon maximalizálása a fő cél, a másik fél rovására. Ezzel szemben a buberi ÉN-TE viszony egy másik paradigmát sejtet. Az emberközpontú gazdaság kapcsolati struktúráját az egyenlő szinten álló, egymás emberi méltóságát becsülő és tisztelő, egymást elfogadó, egymást értékesnek látó, erkölcsi értékekben gazdag emberek viszonya írja le,⁷ ahol mindkét

⁶ Vö. BUBER 1994.

⁷ Vö. Arisztotelész gondolatai az erkölcsi barátságról.

ember emberi mivolta nyilvánul meg. Ilyen kapcsolatrendszer létezik ideálisan egy vállalkozás, szervezet, akár egy állam berendezkedésében is, ahol az ember alanya és nem eszköze a társadalmi, gazdasági életnek (II. János Pál pápa 2005).

Az ÉN-TE kapcsolat alapján leírható az önérdékkövetés – amelyet Adam Smith a gazdasági élet hajtómotorjának nevez – fogalmának különbözősége a haszonelvű, illetve emberközpontú gazdasági szemléletben: Eric Fromm *szubjektivista*, illetve *objektivista önérdeknek* nevezi a gazdasági motivációkat, jelezvén a paradigmaértékű különbséget (FROMM 1993). A szubjektivista önérdékkövetés az egyén saját, szubjektív érdekének, hasznának keresését jelenti, akár a másik ember kárára is. Ezzel szemben az objektivista önérdékkövetés – amely megjelölés jelzi egy Végső Cél, egy adott normarendszer és objektív értékrend létét – azt jelenti, hogy a személy valódi szükségleteiben a másik ember jólléte is benne van, tehát a saját érdekem mellett a másik fél érdekeit is figyelembe tudom venni. Így érem el a kiteljesedésemet, amely végső soron a Teremtőhöz, a Vele való kapcsolathoz vezet. Ha ilyen az önérdékkövetési képlete az üzleti, de akármilyen közösségi feleknek, akkor képesek az együttműködésre, a nyer-nyer helyzetek létrehozására, amely nagyobb össznyereséget, illetve több gyümölcsöt hoz, mint a nyer-veszt séma. Az ilyen gazdasági, társadalmi élet az ún. „*Kölcsönösség (reciprocitás)*” (BRUNI–ZAMAGNI, 2013), talaján áll, amelynek jellemzője a „*feltételes feltételnélküliség*” (BRUNI–ZAMAGNI 2013). Ez annyit jelent, hogy egy kölcsönösségi kapcsolat létrejöttének feltétele („feltételes”) az, hogy mindegyik fél feltétel nélkül („feltételnélküliség”) tudjon adni, az erények, erkölcs segítségével, vagyis *nagylelkűen, ingyenesen*, nem a csere mentalitásában tud a másik félnek adni, vele kapcsolatba lépni. A nagylelkű adás elmegy egészen az önátadásig, áldozathozatalig. Az üzleti életben ez annyit jelent, hogy a megtalált közös üzleti cél megvalósulásának érdekében akár áldozatokat is tudok hozni. Nemcsak a magam érdekét nézem, hanem a másikat is, a közös érték megvalósításáért.

Az itt leírt gondolatmenet – főleg a perszonalizmusra, az Egyház társadalmi tanítására és az ennek továbbvitele alapján Luigino Bruni és Stefano Zamagni közgazdászokra (BRUNI–ZAMAGNI 2013) támaszkodva – egy másik embertípus megjelenéséhez vezet a gazdasági, társadalmi életben: a *Homo Oeconomicus helyett a Homo Reciprocans* uralná a közösségi életet, aki képes a *kölcsönösség (reciprocitás)* megvalósítására.

A *Rerum novarum* az *erkölcs, erények* fontosságának előtérbe állításával és a *szeretet* mint gazdasági, társadalmi alap hangsúlyozásával a most leírt

logikát támasztja alá, és megfogalmaz egy olyan gazdasági, társadalmi rendszert, amely emberközpontú, békés, harmonikus, és boldog emberek sokaságának otthona. Ez egy modell, amelynek megvalósulásához további tanácsokat ad a pápa.

2.2. Az állam szerepe, a közjó

A közjó definícióját a legfrappánsabban a Helen J. Alford – Michael J. Naughton szerzőpáros írja le:

„Hagyományosan az – egy közösség által elérhető – emberi kiteljesedést tekintjük közjónak, amiben az adott közösség minden tagja osztozik nemcsak együttesen, hanem külön-külön személy szerint is” (ALFORD–NAUGHTON 2005: 55).

Tehát a közjó emberi kiteljesedés, egyéni és közösségi szinten egyaránt.

Itt beszélnünk kell az emberi kiteljesedés fogalmáról, hiszen ez a kulcsa a közjó mibenlétének is. Már említettük, hogy Genovesi explicit, de az Egyház társadalmi tanítása utalásszerűen is lefektette, hogy a gazdasági, társadalmi élet legfőbb célja az emberi boldogság szolgálata. Mi is hát a boldogság ezek után, a keresztény megközelítés szerint? Megint Arisztotelésznél kezdjük, aki a *Nikomakhoszi Etikában* sokat foglalkozik a boldogság kérdésével. Ő is a kiteljesedés fogalmával kezdi, ami a céltételezés logikáját követi. Vagyis: az ember kitűz maga elé egy nemes célt, például: család, gyerek felnevelése, alkotás létrehozása, munkavégzés, tanulás stb. Végso célként Arisztotelésznél az igazság szemlélése jelenik meg, a kereszténységben a „Visio Beatifica”, vagyis Isten boldog színe látása, az Istennel való kapcsolat a legvégső célja a társadalomban élő embernek. Miközben ezeket a nemes célokat vagy ezt a végső célt követi az ember, megvalósításán dolgozik, kiteljesedik, vagyis értékekben, erényekben növekszik, tökéletesedik. Ez a folyamat teszi boldoggá. Ezen kívül – Arisztotelész szerint és későbbi pszichológiai kutatások szerint is – az embert a mély és tartós emberi kapcsolatok és a lelki élet teszi boldoggá. Látjuk, hogy ez a boldogságképlet (*eudaimonia*) egészen más, mint a *hedonizmus* által kínált boldogság, ahol az élvezetek keresése és a szenvedés elkerülése („seek pleasure and avoid pain”) a cél, hiszen az eudaimonikus logikában az élvezetek nem céljai, hanem kísérői az erkölcsileg jó cél megtételének (vö. „Jót tenni jó”, a Katolikus Egyház pár évvel ezelőtti plakátján). Az eudaimonista az erkölcsi jóért cselekszik, amelyet kísérhet az élvezet, a hedonista viszont az élvezetért. Pszichológiai

kutatások támasztják alá, hogy a cél és az ész által vezérelt boldogság magasabb boldogság szintet eredményez, mint a hedonizmus (SZONDY 2010).

A boldogság fogalma még egy ősi és egyetemes alapelvet érint: a javak, értékek hierarchiájának elvét (vö. Klasszikus görög filozófusok, mai filozófusok és matematikusok, mint Weissmahr Béla SJ objektív értékrendről szóló értekezése [WEISSMAHR 1978: 82–83], Milton Rokeach matematikus, filozófus vagy Max Scheler filozófus logikája, akik azt fejtik ki munkáikban, hogy a világ értékei között van egy hierarchikus rend). Ennek alapján a hierarchia legalján az anyagvilág, anyagi javak állnak, sőt, még lejjebb a pénz és a pénz megszerzése, mint eszközök, majd a vegetatív és szenzitív értékek után az intellektuális értékek következnek, s a hierarchia csúcsán az erkölcsi értékek állnak, célként. A boldogság, tehát a közjó is ennek a hierarchiának mentén valósul meg. Elérkezünk tehát ahhoz a kérdéshez, hogyan ki/mi által valósul meg a közjó. A válasz: az egyén, a közösségek, térségek és az állam által, Benedek pápa a *Caritas in veritate* enciklikájában tovább viszi ezt globális szintre. A javak hierarchiájának logikájában maradvá egy állam, egy magasabb gazdasági, politikai szint akkor valósítja meg a közjót, az emberek boldogságát, akikért felel, ha alaptól biztosítja az anyagi javakat (gazdálkodás), de nemcsak a GDP-növekedést helyezi középpontba és méri ezzel az állam, régió, világ jólétét, hanem hasonló súllyal kezeli az immateriális szférák ügyeit is, mint kultúra, oktatás, vallás, média stb. Tehát a közjó megvalósítása holisztikus szemléletet kíván, hiszen a boldogság nem csak az anyagi javak birtoklásából áll.⁸

A *Rerum novarum* a közjóval az állam szintjén foglalkozik. Az államról azt írja, hogy az a természet törvényeivel összhangban van, s intézményein keresztül hat a közösség és az egyének jólétére, az összes társadalmi osztály és csoport érdekében. (Tehát nemcsak az anyagi jólétre, hanem az immateriális tényezőkre is.) Ezek: a helyes erkölcsi értékrend, a családi élet megfelelő rendezettsége, a vallás és a jogrend védelme, mérsékelt közterhek és igazságos elosztásuk,⁹ az ipar, kereskedelem földművelés felvirágoztatása; s mindez a pápa szerint az állampolgárok boldogságának emelkedéséhez vezet (XIII. Leó pápa 2005: 26).

⁸ A *The World Happiness Report*, vagyis az a dokumentum, amely a világ államainak boldogság-indexét közli, arról tanúskodik, hogy nem a leggazdagabb országok a legboldogabbak is egyben. Az Egyesült Államok vagy Németország a lista második felében szerepel, amíg a rangsor élén a karib-tengeri fejlődő országok közé tartozó Costa Rica, Dominikai Köztársaság stb. található. Lásd: <https://worldhappiness.report>

⁹ Vö. a progresszív adózás elve.

Hangsúlyozza továbbá a munkavállalók kiemelt védelmét és támogatását, hiszen az állam gazdagsága munkából származik (XIII. Leó pápa 2005: 27).¹⁰ Az enciklika kiemelt állami tevékenységként jelöli meg a szegényekről való gondoskodást (XIII. Leó pápa 2005: 29).

A munkabérről is hasonlóan ír Leó pápa, amit megbeszeltünk a magántulajdon tárgyalásánál: a munkabér mértéke akkora legyen, hogy a munkavállaló magát, feleségét, gyermekeit tisztességgel eltarthassa, takarékoskodhasson, szerény vagyonra tehessen szert. A magántulajdonhoz való jog szent, az állam gondoskodjon róla, hogy minél többen választhassák a vagyonszerzést, mérsékelt közterhek, adók kirovásával. Ennek előnye: a javak egyenlőbb elosztása, a két osztály közeledése egymáshoz, csökken az égbekiáltó különbség, s nő a termelékenység, hiszen keze munkájával a sajátját nagyobb kedvvel munkálja meg a munkás, s számunkra ma is figyelemre méltó gyümölcs, hogy a haza el nem hagyása kívánatos lesz. Ugyanis a saját vagyon, föld jobban helyhez köti a munkavállalót, mint a bér munkás helyzet (XIII. Leó pápa 2005: 35).

2.3. Intézmények, szervezetek

A közjót az egyéneken túl a közösségek, ezek szervezett formái, a különféle intézmények, szervezetek, egyesületek hivatottak létrehozni, fejleszteni és biztosítani. Az intézményeknek, szervezeteknek is természetjogi gyökerei vannak, hiszen, ahogy XIII. Leó pápa írja és utal a természettörvényre:

Az emberek természettől fogva társas lények (XIII. Leó pápa 2005: 38).

Jobban járnak, akik ketten vannak, mint a magányos, mert fáradozásuk meghozza jutalmát. Ha elestek, az egyik a másikat fölsegítheti. De jaj a magányosnak: ha elesik, nincs senki, aki fölsegíthetné. [...] Erős vár a testvér, aki segít testvérén” (XIII. Leó pápa 2005: 37). A pápa azt javasolja, hogy az állam támogassa a magántársulások, egyesületek, szervezetek létrejöttét, a jogsértésektől védje, hiszen általuk gyarapszik a közjó.

Mint előbb említettük, XIII. Leó és utódja, XI. Pius pápa idején keletkezett a hivatásrendi gondolat, amely a munkások és tulajdonosok egy közösségben

¹⁰ Emlékezzünk az FNA ezzel éppen ellentétes logikájára.

való tömörítését célozta, az igazságérzet felébresztése és a testvéri szeretet gyakorlása alapján.¹¹

A szeretet és a szolidaritás szellemében működő szervezetek, egyesületek, intézmények ma is megtalálhatók a gazdasági, társadalmi életben, főként keresztény, de nem keresztény közegben is. Példának hozzuk a *Blueprint of Better Business* mozgalmat, amelyet londoni üzletemberek találtak ki néhány évtizede, és magas szintű vezetők, CEO-k vesznek részt benne, többek között az IMF egyik tisztségviselője is. Tagjai az Egyház társadalmi tanításának alapértékeire dolgoztak ki egy üzleti modellt, és azt vallják, hogy széles körben tudják befolyásolni a főáramú üzleti gondolkodást is. Konferenciákkal, üzleti reggelikkel, különféle rendezvényekkel és az internet használatával érik el az üzleti világ szereplőit. Nem kevésbé hatékony az Uniapac nemzetközi szervezet is, amely keresztény és értékalapú vállalkozókat tömörít világszerte, s mintegy 40-45 ezer tagot számlál. Az Egyház társadalmi tanítása a klasszikus közgazdaságtant is megtermékenyíti, ennek legjobb példái azok a közgazdászprofesszorok, akik mind a közgazdaság-tudományban, mind a teológiában, filozófiában egyaránt jártasak. Ilyen tudással rendelkezik például Stefano Zamagni, a Bolognai Egyetem közgazdászprofesszora, aki egyben Ferenc pápa gazdasági tanácsadója is, és Helen Alford, a Pápai Szent Tamás Egyetem (Angelicum) rektorhelyettese, aki a társadalomtudományok, közgazdaságtan és teológia tudósa.

Az Egyház társadalmi tanítására épült közgazdaságtant és társadalomtudományokat gyakorló, oktató és terjesztő intézmények száma a világon mintegy 45-50-re rúg, ezek kovászként termékenyítik meg környezetüket, az egész világot. A legigazibb kovász a jelenkor gyakorlatában a Közösségi Gazdaság mintegy 1500 vállalkozása, amelyek érintettjeik közé a szegényeket is felveszik, profitjuk egy részét nekik adják. Chiara Lubich, a Focoláre mozgalom vezetője alapította meg őket, azzal a céllal, hogy intézményesen segítsék a szegénység felszámolását.

Látjuk tehát, hogy amit XIII. Leó pápa fontosnak tart a *Rerum novarum*ban, vagyis az erkölcsi szabályok, erények, szeretet alapján álló intézmények állami és közéleti támogatását, ma, a 21. században is, el nem hanyagolható mértékben megvalósul.

¹¹ Marx és Engels a tőkés-munkás probléma megoldását nem a testvéri szeretet gyakorlásában, hanem a gyűlölet szításában, a tőkésosztály proletárdiktatúra általi megszüntetésében látta.

3. „...a legnagyobb a szeretet” (1Kor, 13,13)

„[...] egyedül a keresztény vallás képes a bajt gyökerénél megragadni, mindahányan [államok vezetői, törvényhozás, közigazgatás] első sorban a keresztény erkölcsi rend visszaállításán fáradozzanak...Ti pedig Tisztelendő Testvérek... [mindenki] törekedjék önmagában megőrizni, másokban élesztetni – magas és alacsony rangúakban egyaránt – az erények királynőjét, a szeretetet..., amely a mások javáért mindig kész feláldozni magát, mely a világ magabízása és féktelen önszeretete ellen a legbiztosabb ellenszer” (XIII. Leó pápa 2005: 45).

XIII. Leó pápa figyelemre méltó enciklikáját tehát azzal a leglényegesebb értékkel zárja, ami a főparancs, s ami nélkül sem állam, sem szervezet, sem közjó, sem emberi kapcsolat nem létezik, a szeretet parancsával. A szeretetből forrsozik a társadalom, gazdaság emberközpontú működése, a szeretet az alapja az ÉN-TE kapcsolatoknak, s a szeretet a gyökere a kölcsönösségnek. A szeretetből nő ki maga az élet, az erkölcsi és gazdasági rend egyaránt. A szeretet lényegi szerepét minden enciklika hangsúlyozza, az Egyház társadalmi tanítása követi Jézus tanítását.

Tanulmányunkat azzal kezdtük, hogy megvizsgáljuk, mond-e nekünk valamit ma a *Rerum novarum*, vagy tekintsük egy szép emlékné. A vizsgálat után bátran megadhatjuk a választ: a *Rerum novarum* ma is aktuális, a mai társadalmi, gazdasági problémákra választ adó írás, amely örök, minden korban érvényes igazságokat és tanácsokat tartalmaz, és vezérfonalul szolgál minden keresztény és jószándékú embernek, akik egy élhető, emberarcú, szebb világ fenntartásán fáradoznak.

Felhasznált irodalom

- II. János Pál pápa (2005): *Laborem exercens*. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Budapest: Szent István Társulat, 367–414.
- XIII. Leó pápa (2005): *Rerum novarum*. In TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Budapest: Szent István Társulat, 27–56.
- XVI. Benedek pápa (2009): *Caritas in veritate*. Ford. Dér Katalin – Horváth Pál. Budapest: Szent István Társulat.
- ALFORD, Helen J. – NAUGHTON, Michael J. (2004): *Menedzsment, ha számít a hit. Keresztény társadalmi elvek a modern korban*. Ford. Árokszállási Zoltán. Budapest: Kairosz Kiadó.

- AQUINÓI Szent Tamás (2008): *A teológia foglalatja. Második rész 1.* Ford. Tudós-Takács János. Budapest: Gede Testvérek.
- AQUINÓI Szent Tamás (2014): *A teológia foglalatja. Második rész 2.* Ford. Tudós-Takács János. Budapest: Gede Testvérek.
- ARISZTOTELÉSZ (1994): *Politika.* Ford. Szabó Miklós. Budapest: Gondolat Kiadó.
- ARISZTOTELÉSZ (1997): *Nikomakhoszi etika.* Ford. Szabó Miklós. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- BRUNI, Luigino – ZAMAGNI, Stefano (2013): *Civil gazdaság. Hatékonyság, méltányosság, köz-jólét.* Ford. Osvay Péter. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- BUBER, Martin (1994): *Én és Te.* Ford. Bíró Dániel. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- FROMM, Erich (1993): Önzés, önszeretet és önérdék. In KINDLER József – ZSOLNAI László (szerk.): *Etika a gazdaságban.* Budapest: Keraban Könyvkiadó, 15–26.
- GENOVESI, Antonio (2016): *Értekezések a kereskedelemről, avagy a polgári gazdaságról. Válogatott részletek (1765–69).* Ford. Kató Eszter. Budapest: Kairosz Kiadó.
- KORTEN, David C. (1996): *Tőkés társaságok világuralma.* Ford. Kindler József et al. Budapest: Magyar Kapu Alapítvány.
- MUZSLAY István (1995): *Gazdaság és erkölcs.* Budapest: Márton Áron Kiadó.
- SZONDY Máté (2010): *A boldogság tudománya. Fejezetek a pozitív pszichológiából.* Budapest: Jaffa Kiadó.
- WEISSMAHR Béla (1978): *Bevezetés az ismeretelméletbe.* Róma: Tipografia Dario Detti.

Bibliográfia

- KASSER, Tim (2005): *Az anyagiasság súlyos ára.* Budapest: Ursus Libris.
- SMITH, Adam (1992): *A nemzetek gazdagsága.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.